

Apžvalgos

XIX a. PABAIGOS–XX a. PRADŽIOS JAV LIETUVIŲ EMIGRANTŲ DOKUMENTAI: RAŠY TINĖ ATMINTIS

JOLITA STEPONAITIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka,
Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, Lietuva
El. paštas: j.steponaitiene@lnb.lt

Apžvalgoje pristatomos XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių išeivių spausdintinio ir rankraštinio archyvinio paveldo pagrindinės grupės ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje esami rankraštiniai dokumentai, liudijantys lietuvių integraciją į daugiaautės Amerikos gyvenimą, ryšį su lietuviškomis istorinėmis šaknimis ir Lietuva.

Reikšminiai žodžiai: išeivija, dokumentinis paveldas, rašytinė atmintis

Pirmoji gausios lietuvių emigracijos banga nėra populiari mokslinių tyrinėjimų tema. Tačiau lietuviškos knygos, spaudos istorijoje, ypač spaudos draudimo laikotarpio, išsamių straipsnių ir monografijų rasime. Patyrinėjus šaltinius, kuriais naudojosi knygų autoriai, gvildinę šią tematiką, pavyzdžiui, Alfonsas Eidintas [3], Bronius Raguotis [17], Antanas Kučas [6], galima daryti išvadą, kad daugiausia remiamasi to laikotarpio periodinės spaudos straipsniais, ankstesniais aptariamą tematiką tyrinėjusiųjų darbais, Lietuvos istorijos archyve saugomais oficialiosios valdžios dokumentais. Išimtis – dr. Remigijaus Mišūno darbas, skirtas Lietuvos dalyvavimui

pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m., kur panaudoti Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių rinkinio dokumentai [7]. Pastaraisiais metais vis daugiau dėmesio skiriant tautinio tapatumo problemoms, randasi straipsnių, nors ir netiesiogiai kliudančių XIX a. pabaigos išeivijos tautinio tapatumo problemas [5; 1; 18].

Šio laikotarpio spausdintinę ir rankraštinę atmintį galima suskirstyti į keturias pagrindines rūšis: knygos, periodinė spauda, rankraščiai, smulkioji spauda. Didžiausią dalį sudaro knygos, kurios pradėtos leisti 1875 m. Kita grupė – periodinė spauda,

kuri buvo informavimo apie bendruomenės ir Lietuvos įvykius, bendravimo, diskusijų priemonė. Šio laikotarpio rankraščių išliko nedaug. Atskira rūšis yra smulkioji spauda – kvietimai, atsišaukimai, skelbimai, atvirlaiškiai, kurie geriausiai atspindi visuomeninį išieivių gyvenimą.

XIX a. pabaigos–XX a. pradžios išieivių knygos, lietuviškos knygos, smulkioji spauda, išleistos Jungtinėse Amerikos Valstijose, suregistruotos *Lietuvos TSR bibliografijos* antrajame tome [13] ir *Lietuvos bibliografijos* trečiajame tome [12]. Juose paskelbti duomenys pakartoti ir papildyti Lietuvos nacionalinės bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke [21]. Knygų leidybą aptariamuoju laikotarpiu lėmė sudėtinga lietuviškosios spaudos situacija – caro valdžios draudimas (1864–1904) spausdinti lietuviškas knygas lotyniškais rašmenimis. Todėl išieivijoje leistos lietuviškos knygos atspindi ne tik išieivijos spausdintinę atmintį, bet ir procesus, vykusius tuometėje Lietuvoje. Lietuvai atgavus teisę knygas leisti lietuviškomis raidėmis, užjūrio pagalba jau nebuvo tokia aktuali, juolab kad ir kokybiškesnio knygų turinio ir lietuvių kalbos poreikiai išaugo. Išieiviai vis labiau integravosi į Amerikos gyvenimą, išlikdami tautine bendruomene, plėtė pagalbą naujai besikuriantiems, leido žodynelius, rekomendacijas. Tautinio tapatumo atmintį plačiai liudija smulkioji spauda: kvietimai, skelbimai, atsišaukimai, atvirlaiškiai. Būtent šioje spausdintinėje produkcijoje dažniausiai pasitaiko žodžiai *lietuwis*, *lietuwiszkas*, *lietuwiai* ir pan. Tačiau ši dokumentų grupė yra labai pažeidžiama,

nes tai ne knygos, o dalomoji medžiaga, ji buvo kaupiama ne bibliotekose, bet tik asmeniniuose archyvuose, todėl iš šio laikotarpio jos išlikę mažai. Net ir palyginę tai, kas yra Aleksandro Račkaus fonde ir jau suregistruota Nacionalinėje bibliografijoje, įgyjame daug galimybių daryti papildymus ir atradimus. Nors tai neužpildys visų spragų, tačiau keletą lietuvių emigrantų visuomeninio gyvenimo sričių primins.

Smulkieji spaudiniai iš šio rinkinio dar Knygų rūmų gyvavimo laikais papildė Nacionalinių publikuotų dokumentų archyvą ir yra užregistruoti Lietuvos nacionalinėje bibliografijoje.

Minimo laikotarpio periodiniai leidiniai suregistruoti kontroliniame sąrašė *Lietuviški periodiniai leidiniai 1823–1940* [8; 9], apie juos rašė B. Raguotis [17] ir Vac. Biržiška [2], todėl bendras vaizdas tyrėjams yra žinomas. Daugelis periodinių leidinių prieinami Lietuvos bibliotekose. Šie dokumentai tampa puikiu šaltiniu atskleidžiant išieivių bendruomeninį gyvenimą, ryšius su Lietuva, susirūpinimą ir dalyvavimą gimtojo krašto tautiniame atgimime, dažnai diskusijas ir ne visuomet mandagius tarpusavio ginčus. Minėtos grupės dokumentai yra nukentėję per istorinius kataklizmus, prastos poligrafinės kokybės ar tiesiog spausdinti ant rūgštinio popieriaus, todėl labai apnykę. Palanki ypatybė yra ta, kad jie buvo tiražuojami, todėl pasiekė mūsų dienas, kad ir vieninteliais egzemplioriais.

Atskirą dokumentų grupę sudaro rankraščiai, kurių specifika – vienintelis egzempliorius. Suprantama, kad įsikūrę JAV lietu-

viai ten rinko, saugojo savo dokumentus, tai buvo jų veiklos ir buities dalis. Tačiau valstybinėse saugyklose jų nėra daug. Dalį pavyko sukaupti Balzeko lietuvių kultūros muziejuje, šiek tiek pateko į privačias kolekcijas.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje bėstant nacionalinei inteligentijai susirašinėta su išeivijos veikėjais, todėl korespondencijos galima rasti to meto rašytojų, visuomenės veikėjų archyvuose. Pavyzdžiui, Jonas Šliūpas dokumentus parsivežė į Lietuvą, su savo dokumentais nesiskyrė ir keliautojas M. Šalčius. Šių asmenų dokumentai pateko į valstybines saugyklas, todėl prieinami vartotojams. Išskirtinis atvejis – JAV lietuvių visuomenės veikėjo, kultūrininko, numizmato A. Račkaus fondas, kurio dalį sudaro lietuvių išeivių rankraščių rinkinys. Apie tai, kaip šie dokumentai pateko į Lietuvos nacionalinę biblioteką, buvo rašyta šio straipsnio autorės publikacijose leidinyje „Bibliografija“ [19, 20]. Tai daugiau kaip 50 laikinųjų saugojimo vienetų rinkinys. Pagrindinę jo dalį sudaro XIX a. pabaigoje veikusių lietuviškų organizacijų steigimo liudijimai, susirinkimų protokolų knygos, kvitai, atvirlaiškiai, šiek tiek susirašinėjimo. (Viso rinkinio chronologinės ribos 1892–1939 m.)

A. Račkus – gydytojas, numizmatas, visuomenės veikėjas. Gimė 1893 m. Čekiškeje, Kauno apskrityje. 1910 m. išvyko į Ameriką, iš pradžių tik dirbo, tačiau greitai pradėjo siekti mokslo, mokėsi keliose kolegijose, galiausiai 1922 metais Čikagos mokykloje įgijo medicinos ir chirurgijos daktaro laipsnį ir vertėsi gydytojo praktika

Čikagoje, o 1938–1940 m., gyvendamas Lietuvoje, buvo JAV konsulato gydytojas. Tik atvykęs į Ameriką ėmėsi visuomeninės veiklos – įstojo į Lietuvos vyčius, buvo vienas iš „Vyčio“ žurnalo steigėjų, bendradarbiavo išeivijos ir Lietuvos spaudoje, buvo *Lietuviškosios enciklopedijos* [10], leistos iki karo Kaune, ir *Lietuvių enciklopedijos* [11], leistos Bostone, bendradarbis. Yra žinoma, kad 1917 m. A. Račkus Čikagoje įsteigė Lietuvių numizmatikos ir istorijos muziejų, kuriame kaupė ir lituanistinę medžiagą iš JAV lietuvių gyvenimo. Kai 1935 m. vyko Pasaulio lietuvių kongresas, dalis šio muziejaus kolekcijos (apie 81 000) eksponatų buvo parodyta Kaune ir perduota Lietuvai. Eksponatai pateko į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų, VDU Gamtos muziejaus zoologijos, mineralogijos ir kitus kabinetus, biblioteką. Šie faktai leidžia daryti prielaidą, kad pusę amžiaus Knygų rūmuose (dabar Nacionalinės bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras) saugoti XIX a. pabaigos–XX a. pradžios dokumentai, pažymėti asmeniniu A. Račkaus ženklu ir ranka prirašytu inventoriniu numeriu, yra tų rinkinių dalis [19, 76]. Maža tikimybė, kad dėl tokios apimties A. Račkui būtų pavykę surinkti visų jų dokumentus. Didžiąją dalį minėtos kolekcijos sudaro kaip tik Čikagoje veikusių draugijų dokumentai, matyt, dėl to, kad pats A. Račkus ten gyveno ir dirbo. Laiškais jis kreipėsi į tautiečius su prašymu prisidėti prie jo darbo renkant išeivijos dokumentinį palikimą. Atsakymų būta įvairių. Vieni buvo pamaloninti tokio pasiūlymo ir dėkojo už kvietimą į „Tautos

relikvijų eksponatų rinkimo darbą“. Kiti, sentimentų valdomi, juos norėjo pasilikti.

Lietuvių emigracijos istorijos tyrėjai lietuvių bendruomenės draugijas skirsto į savišalpos, blaivybės, karines, ekonomikos, meno, mokslo, pasaulėžiūros ir politines [3, 43]. Svarbiausi jų – Susivienijimas visų lietuvininkų Amerikoje, Susivienijimas visų draugysčių katalikiškų lietuviškų Amerikoje, Lietuvių Romos katalikų susivienijimas, Susivienijimas lietuvių Amerikoje – keitę pavadinimus ir partnerius, jungęsi ir skilę, įėjo į Lietuvos ir emigracijos istoriją, jų veikla turėjo tęstinumą, išlikę jų spausdintinės produkcijos. A. Račkaus rinkinio dokumentai unikalūs tuo, kad yra dokumentų ne tik garsių ir aktyvia veikla pasižymėjusių draugijų, bet ir tokių, kurios įtrauktos į statistiką, bet jų pavadinimai minimi retai. Tačiau tokių draugijų posėdžių protokolai, mokesčių knygos, narių sąrašai liudija jų dalyvių gausą, aktyvumą, veiklos prioritetus ir aktualijas, nesutarimus, leidžia pamatyti to meto išeivių neoficialųjį gyvenimą. Tai, kad žinių apie „mažąsias“ draugijas nėra informaciniuose leidiniuose, sunkina jas identifikuoti, tačiau suteikia galimybę išplėsti XIX a. pabaigos–XX a. pradžios išeivijos istorijos tyrinėjimus, tikslinti jau turimą informaciją. Senieji draugijų pavadinimai tokie ilgi, kad ilgainiui jiems trumpėjant kartais sunku atskirti, ar tai ta pati draugija, ar jau kita (pvz., Towarszczistie S^{to} Kazimero Karalajczio Letuwos ir Lenku Broliszkos Pamaczios [21]). Tikslaus draugijos pavadinimo užfiksavimas dar priklausė nuo sekretoriaus kruopštumo ir raštingumo.

M. Šalčiaus palikimas mūsų dienas pasiekė dukros Ramintos Šalčiūtės-Savickienės rūpesčiu [15]. M. Šalčius ėmėsi daugelio veiklų [4], aktyviai reiškęsi periodinėje spaudoje. Jis bendradarbiavo ne tik išeivijos spaudoje, bet ir Petrapilyje susikūrusio Lietuvių komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti naujame laikraštyje „Lietuvių balsas“, aktyviai dalyvavo XX a. pradžios lietuvių išeivijos visuomeninėje veikloje.

1915 metais jis išvyko į JAV. Iš M. Šalčiaus fonde esamų 336 laiškų per 100 yra susiję su jo gyvenimu ir darbu Amerikoje. Ypač daug informacijos apie išeivių lietuvių gyvenimą JAV, veiklą, tarpusavio santykius, to laikotarpio emigrantų nuotaikas rasime M. Šalčiaus susirašinėjime su JAV visuomenės ir kultūros veikėjais – Jonu Šliūpu, jo žmona Liudmila Šliūpiene, dukra Aldona Šliūpaite, Jonu Čėsna, Jonu Lopeta-Lopato, Karoliu Vairu-Račkausku, broliu Jonu Šalčiumi ir kt. Atskirai minėtini M. Šalčiaus laišakai broliui Petru, vienam žymiausių Lietuvos ekonomistų, kuris tuo metu mokėsi Maskvos universitete. Jų laiškuose daug dėmesio skiriama išeivių pastangoms padėti kraštiečiams, paties M. Šalčiaus kaip visuomenininko ir pedagogo darbui, karo išblaškytų po Rusiją lietuvių paieškoms. M. Šalčius važinėjo po Pensilvanijos, Ohajaus, Masačusetso valstijas, skaitydamas paskaitas Tėvynės mylėtojų draugijos, Susivienijimo lietuvių Amerikoje renginiuose. M. Šalčiaus laišakai broliui Jonui atskleidžia lietuvių išeivijos pastangas remti okupuotoje Lietuvoje gyvenančius savo tautiečius ir M. Šalčiaus norą suvienyti įvairių pažiūrų

emigrantus bendriems tikslams įgyvendinti. M. Šalčius vis labiau įsitraukė į kultūrinį ir visuomeninį darbą Amerikoje. Jis dirbo Tėvynės mylėtojų draugijos švietimo komisijoje. Ten parengė ir išleido keletą knygelių, kurių rankraščiai yra išlikę fonde. Laiškuose artimiesiems M. Šalčius labai gyvai pasakojo apie savo atvykimą į Niujorką ir taikliai perteikė ten tvyrančią atmosferą. Jis visada buvo kupinas naujų idėjų ir sumanymų.

Šis dokumentinis paveldas, nepaisant jo rūšies, yra svarbus knygos istorijos tyrėjams, nes sudaro sąlygas rinkti duomenis apie lietuviškos knygos leidybą, gamybą, repertuarą ir platinimą. Jis reikšmingas ir kitų sričių tyrėjams, nagrinėjantiems emigracijos socialinius, visuomeninius, kultūrinius aspektus.

Apibendrinant galima teigti, jog XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių išeivių dokumentai – spausdintinė ir rankraštinė jų gyvenimo ir veiklos atmintis. Išskiriamos keturios šių dokumentų grupės: knygos, periodinė spauda, rankraščiai, smulkioji

spauda. Geriausia išlikusi ir suregistruota spausdintinė knygų produkcija. Visuomeninę, kultūrinę lietuvių bendruomenių veiklą, ryšius su Lietuva geriausia atspindi periodinė spauda. Unikalūs ir tyrinėjimams aktualūs rankraštiniai dokumentai. Atskirą grupę sudaro smulkioji spauda. Kaip ir periodinė spauda, ji atskleidžia visuomeninę kultūrinę lietuvių bendruomenių veiklą Amerikoje. Šis dokumentinis paveldas – emigracijos istorijos, knygos istorijos mokslų šaltinis.

Spausdintinę ir rašytinę atmintį saugantys aptariamieji dokumentai svarbūs keletu aspektų: jie liudija lietuvių integraciją į daugiatautės Amerikos gyvenimą, amerikietišku terminu perėmimą, ryšį su lietuviškais istorinėmis savo šaknimis ir Lietuva. XIX amžiaus pabaigoje šalį paliko penktadalis tautos. Svetur atsidūrę lietuviai susikūrė naują gyvenimą, perėmė kitokias patirtis ir gyvenimo būdą, fiksavo savo būvimą įvairiais būdais, nors ir ne visus šaltinius, dokumentus galėjo išsaugoti.

NUORODOS

1. ASAKAVIČIŪTĖ, Vaida. Tarp Rytų ir Vakarų: tautinio tapatumo problema XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių filosofijoje. Iš *Lietuvių tautos tapatybė: tarp realybės ir utopijos*. Vilnius, 2007, p. 194–217.

2. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lithuanian publications in the United States, 1874–1910 = Amerikos lietuvių spauda, 1874–1910*: a bibliography. [Chicago (Ill.)], 1994. 280 p.

3. EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža. Vilnius, 1993. 228, [1] p.

4. GARGASAITĖ, Dalia. Keliautojo, publicisto ir rašytojo Mato Šalčiaus knygos. *Bibliografija'95*, 1997, p. 83–89.

5. JUKNEVIČIUS, Stanislovas. Mitų reikšmė formuojant tapatumus: istorinė patirtis ir dabartiniai iššūkiai. Iš *Lietuvių tautos tapatybė: tarp realybės ir utopijos*. Vilnius, 2007, p. 172–193.

6. KUČAS, Antanas. *Amerikos lietuvių istorija = Lithuanians in the United States*. Boston, 1971. 639 p.

7. *Lietuva pasaulyje Paryžiaus parodoje 1900 m.* Parengė R. Misiūnas. Vilnius, 2006. 311, [1] p., [24] iliustr. lap.

8. *Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823–1940*: chronologinė rodyklė: (kontrolinio sąrašo priedas). Vilnius, 1993. 269, [2] p.
9. *Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823–1940*: kontrolinis sąrašas. Vilnius, 1993. VI, 1099, [3] p.
10. *Lietuviškoji enciklopedija*. [Vyriausioji redakcija: Vacl. Biržiška (vyr. red.) ... et al.]. Kaunas: Spaudos fondas, 1933–[1944]. 10 t.
11. *Lietuvių enciklopedija*. [Redakcija: Vaclovas Biržiška – vyriausiasis redaktorius ... et al.; redakcinė komisija: Jonas Balkūnas ... et al.]. Boston (Mass.): Lietuvių enciklopedijos I-kla (J. Kapočius), 1953–1985. 37 t.
12. *Lietuvos bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 3. 1905–1917. Kn. 1. Knygos ir autoriniai smulkieji spaudiniai. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Vilniaus universiteto biblioteka, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Kauno apskrities viešoji biblioteka. Vilnius, 2006. 627, [1] p. ISBN 9955-541-50-4.
13. *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547–1861. Lietuvos TSR knygų rūmai, Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinė biblioteka, Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinė biblioteka, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Vilnius, 1985, t. 2, 1862–1904, kn. 1, 955, [3] p.
14. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. *Retų knygų ir rankraščių skyrius*. Aleksandro Račkaus fondas, f. 63. 795 saug. vnt.
15. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. *Retų knygų ir rankraščių skyrius*. Mato Šalčiaus fondas, f. 189. 872 saug. vnt.
16. *Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas* [interaktyvus] [žiūrėta 2008 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.libis.lt:28080/libis>>.
17. RAGUOTIS, Bronius. *Amerikos lietuvių periodinė spauda 1879–1919 metais*. Marijampolė, 2003. 290, [1] p. ISBN 9955-538-07-4.
18. REPŠIENĖ, Rita. Stereotipų galia: lietuviškojo tapatumo horizontai (istorija ir tradicijos). Iš *Lietuvių tautos tapatybė: tarp realybės ir utopijos*. Vilnius, 2007, p. 218–235.
19. STEPONAITIENĖ, Jolita. Archyvinių dokumentų kolekcijos iš Bibliografijos ir knygotyros centro rezervinio fondo (Šv. Jurgio bažnyčioje) [Vilnius]. *Bibliografija* 97, 1999, p. 5–27.
20. STEPONAITIENĖ, Jolita. Išeivijos archyvinių dokumentų kolekcija Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje. *Bibliografija* 99, 2000, p. 76–80.
21. Towarszczystie S^{to} Kazimero Karalajcziko Letuwoś ir Lenku Broliszkos Pamaczios: [finansų knyga]. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. *Retų knygų ir rankraščių skyrius*. Aleksandro Račkaus fondas, f. 63–688, p. 2.

THE DOCUMENTS OF THE LITHUANIAN COMMUNITIES
IN THE USA OF THE END OF 19th CENTURY–BEGINNING
OF THE 20th CENTURY: WRITTEN MEMORY

JOLITA STEPONAITIENĖ

Abstract

At the end of the 19th century the first surge of Lithuanian immigrants flowed to the United States of America. Economical and political reasons forced Lithuanians to look for a “better life” in the strange country which could give a possibility to earn for substantial meal, better shelter, to pray in native language and cluster in fellow clubs. Settling in the free country, Lithuanians undertook active public and cultural activity, associated in societies, issued newspapers and published books.

The objective of the article is to review the main groups of printed and archival heritage of Lithuanian emigrants of the end of the 19th century – the beginning of the 20th century, and to evaluate significance of the said heritage for

research of this period. Special attention is given to manuscript documents preserved in the Rare Books and Manuscripts Department of Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. The said documents, cherishing printed and written memory, are important in several aspects: they witness integration of Lithuanians into the life of multinational America, accepting of American terms-words, relation with their own Lithuanian-historical-Christian roots and Lithuania. At the end of the 19th century one fifth of the nation left Lithuania. They created new life for themselves, accepted different experience and living, committed to their being in various ways, even though not all sources, documents could be preserved.

Įteikta 2008 m. kovo mėn.